

Folkdans och fältarbete

Av Owe Ronström 1994

Från sin vägg i "Bruna rummet" på Institutet för folklivsforskning blickar förre professorn Mats Rehnberg vänligt ner mot dagens studenter. Han är som vanligt iklädd sin klassiska tjänstekavaj, en blå-vit murarskjorta som med tiden blivit lite sliten. Kring sig har han med porträttmålarens hjälp samlat några föremål, symboler för hans forskargärning: en liten gumma och en indelt soldat i dockstorlek, ett brinnande ljus, boken "Blå välling - sur sill", en burk med skarpvässade pennor.¹

Hade Rehnberg själv hållit i penseln tror jag dock han hade inkluderat också några andra föremål i symbolsamlingen: en mikrofon, en domarklubba, kanske en hög hatt och en kokbok, men alldeles säkert dessutom en säckpipa, en fiol och ett par dansskor. Mikrofon och domarklubba? Ja, Mats Rehnberg var nu en gång inte bara akademiker. En stor del av svenska folket minns honom som radioman och Tv-personlighet, inte minst för rollen som kunnig och värtalig domare i "Tiotusen kronors-frågan". Mikrofonen kan också stå för hans ordakonst. Rehnberg var ju mångtalare och långtalare, men framförallt värtalare. Han kunde veckla ut sig i timmar över de mest skilda ämnen, utan vare sig tappa tråden eller lyssnarnas intresse.

Hatten och kokboken då? Bland en kulturhistoriskt intresserad allmänhet finns det säkert många som också minns Mats Rehnberg för hans kunskaper om den svenska borgerlighetens historia och kulturella uttrycksformer och för hans insatser i Gastronomiska akademien. Återstår säckpipan, fiolen och dansskorna - sist, men sannerligen inte minst! Folkdans och folkmusik var de ämnen som först fångade hans folklivsforskarintresse som student på 30-talet, som han ofta återkom till i föreläsningar, artiklar och böcker, och som han hade velat fördjupa sig i på allvar efter pensioneringen från professorstjänsten. Trots alla andra intressen var det kanske ändå just sången, musiken och dansen som låg Mats Rehnberg närmast om hjärtat.

Rubrik

Mats Rehnberg föddes på Norrmalm i Stockholm 1915, som näst äldst i en syskonskara om fem bröder. Efter studentexamen vid Norra Real blev det

studier i arkeologi och historia vid Stockholms högskola, innan det var dags att göra lumpen. Men under värnpliktstjänstgöringen bar det sig inte bättre än att han råkade bryta båda armarna. Tiden som konvalescent på sjukhuset fördrev han med att läsa, vändandes sidor med tungan! En av de böcker Rehnberg på detta sätt slickade sig igenom var skriven av Sigurd Erixon, professor i folklivsforskning i Stockholm och en av sin tids mest inflytelserika folklivsforskare. Ämnet fascinerade tydligen, för när armarna var läkta och värnplikten avklarad, började Rehnberg studera folklivsforskning i Stockholm och därefter folkminnesforskning i Lund. Som ung och entusiastisk student blev han vintern 1937 sänd till Gruddbo på Sollerön i Dalarna, för att samla material inför en festskrift till Sigurd Erixons femtioårsdag. Där gick han från hus till hus och intervjuade, antecknade, iakttog. Han deltog i vårbruket, i timmerflottningen, i skogsarbetet och besökte kloka gummor och gubbar, spelmän, folk som kunde berätta om gamla tider.

Arbetet på Sollerön blev underlag för boken "Gruddbo på Sollerön. En byundersökning" som kom ut 1938.² Men det blev också underlag för en anställning som amanuens vid allmogeadelningen på Nordiska museet samma år. Där tog man snart Rehnbergs speciella intressen och kunskaper i anspråk. Ett av det första uppdragen på det nya arbetet blev att sammanställa en bok om svensk folkdans för utländska museibesökare.

Trots en många gånger bombastisk retorik om värdet av den gamla svenska folkkulturen, var spelmansmusik och folkdans knappast något som stod särskilt högt i kurs hos alla delar av befolkningen i slutet av 30-talet, i synnerhet inte hos den yngre storstadsgenerationen. Nu var det jazz som gällde, folkmusiken, folkdansen och allt det där andra gammalmodiga var något som hörde Skansen till. I en intervju på 80-talet mindes Rehnberg att det inte alltid var helt enkelt att som ung student arbeta på Nordiska museet och Skansen och dessutom ägna sig åt att skriva om polskor och schottisar:

Jag började som åsnedrivare på Skansen redan på 20-talet, blev tidigt vän med många spelmän. Bland det första jag skrev som student var om folkmusik och folkdans, för det gjorde man om var amanuens vid Nordiska museet och Skansen.³ Då föraktades jag väldigt mycket. Det räknades som gammaldags och reaktionärt att vara intresserad för folkmusik. (Folkmusikvågen 1985:12)

Rehnbergs ursprungliga planer, åtminstone som han redogjorde för dem 50 år senare, var att ändå låta svensk folkdanstradition bli ämnet för en större vetenskaplig studie, kanske till och med en avhandling. Men i Grudbo hade han stött på spåren efter ett ålderdomligt instrument, säckpipa eller "pôse", som man sa i Dalarna. Detta instrument, som den dåtida musikvetenskapliga expertisen menade inte hade funnits i Sverige sedan senmedeltiden,⁴ fann Rehnberg vårvintern 1941 i händerna på bonden Gudmunds Nils Larsson i byn Hulån i Dala-Järna.⁵ Fyndet var inget mindre än ett kulturhistoriskt scoop, ett givet ämne för den unge folklivsforskaren. Redan året efter, 1942, blev Rehnberg filosofie licentiat på avhandlingen "Säckpipan i Sverige".⁶

Åren som följde var produktiva. Rehnberg redigerade Nordiska museets serie av arbetarminnen, han skrev artiklar i kulturhistoriska ämnen av olika slag och utvecklade sin talekonst.⁷ 1959, efter dryga 20 år på Nordiska museet, sökte han sig nya jaktmarker och fick anställning som chef för kulturavdelningen vid Sveriges Television. Men sin folklivsforskning upphörde han inte med för det. 1965 disputerade han på avhandlingen "Ljusen på gravarna", den första större studien i Sverige om hur det går till när nya seder sprids. 1969 lämnade han Tv och tillträdde tjänsten som professor i folklivsforskning, med tjänsterum i den vackra Wicanderska villan på Djurgården i Stockholm. På den posten skulle han komma att stanna de sista 12 åren av sitt liv. Våren 1984 avled Mats Rehnberg i hjärtattack, 69 år gammal.

Rubrik.

"En dalasockens danser. Anteckningar från Sollerön" publicerades i Dalarnas hembygdsbok 1943. Det är en till stora delar mycket tidstypisk artikel. I innehåll, stil och disposition uppvisar den ingen större självständighet, tvärtom. Det var väl just så här smärre kulturhistoriska arbeten skulle skrivas. Så riktar sig texten också till en kulturhistoriskt intresserad och kunnig publik, bland hembygdsintresserade i Dalarna, såväl som bland en vid den här tiden mycket inflytelserik krets av dalaivrare i Stockholm och på andra håll i landet.

I den här genren är Rehnberg i sitt ässe. Redan i de första avsnitten demonstrerar han sin beläsenhet och kulturhistoriska kunnande. Efter en kort introduktion till Sollerön som kulturbygd, får vi följa med på en snabbresa genom de äldre källorna till dansens historia i Dalarna. Därefter går danserna på Sollerön igenom, en efter en. Först naturligtvis de äldsta: ringlekar, långdanser, stabbdans, björndans. Därefter en rad danser som på 40-talet dansas allmänt i

socknen: polska, hambo, vals, polka; och dessutom några mer sällan förekommande danser som trinna, halling, bakmes och "stockholmsjumpa", en lokal version av two-step.

På vägen genom dansrepertoaren tar Rehnberg tillfället i akt att berätta om dansernas historiska ursprung, om symbolik i danser, om dansplatser och dansens sociala sammanhang och om hur dansvanorna förändrats. Hans ambition är tydligt sammanfattad i första stycket, målet är att redogöra för "dansernas datering och uppträdande på olika håll, deras inbördes skiktning och olika traditionsvägar, uppbärare och miljö." Det som Rehnberg här sammanfattar i några få rader är inget mindre än ett program för folklivsforskningen vid den här tiden. Det var ju den s.k. "diffusionismens" storhetstid och mycket handlade om att klargöra uppkomst och spridning av olika kulturfenomen, gärna åskådliggjort med kartan som hjälpmedel.

Ambitionerna var det alltså inget fel på, även om man kan ha delade meningar om hur Rehnberg lyckades uppfylla dem just i den här artikeln. För resultatet är, kan man tycka, ett exempel på tidens folkloristiska normalvetenskap, varken mer eller mindre. Men det finns också inslag som gör den värd att särskilt uppmärksamma, vilket också Rehnberg själv var medveten om. I artikelns själva upptakt påpekar han bristen på djupundersökningar av dans från begränsade områden: "Endast undantagsvis har det förekommit att någon forskare gjort sig mödan att framleta hela beståndet av en begränsad bygds danser." Undantagen är lätt räknade, de som omnämns i artikeln är Karl-Erik Forsslund och Carl Larsson i By. Men till dessa undantag bör man också räkna Mats Rehnberg själv, för vad vi här har att göra med är just resultatet av att en "forskare gjort sig mödan att framleta hela beståndet av en begränsad bygds danser."

Sina iakttagelser av danslivet på Sollerön gjorde Rehnberg under sitt fältarbete i Gruddbo vintern 1937-38, samt när han vintern 1940-41 i samma trakt sökte spåren av säckpipor och säckpipare. Det är med dessa egna iakttagelser som grund han polemiserar mot den "skrivbordsforskning" han menade allt för många allt för ofta ägnat sig åt: "Detta är ett vägande bidrag från folklivsforskningens sida, att man icke utan exakt kunskap alltför lättvindigt får draga slutsatser vid skrivbordet, något som tyvärr redan skett så många gånger beträffande danser, att talrika felaktigheter uppstått." (sid 80)

En av måltavlorna för denna kritik är Nils Edvard Hammarstedt, intendent vid Nordiska museet under generationen före Rehnberg. Under Hammarstedts tid var det inte så mycket frågor om "traditionsvägar, uppbärare och miljö" som stod i centrum för folklivsforskarnas intresse, utan uråldrig naturreligiös, helst kultisk symbolik. Följande de stora förebilderna, som Frazer och Mannhardt, såg också svenska forskare överallt rester av gamla fruktbarhetsriter. Sålunda hade Hammarstedt tolkat vissa inslag i Stabbdansen på Sollerön som relikter av kultisk dans. Nyktert sammanfattar Rehnberg sin motargumentation: "Detta visar alltså, hur vanskligt det är att inlägga hemmagjorda förklaringar i olika seder." (s 82)

Med detta som bakgrund är det kanske förvånande att så lite av Rehnbergs egna iakttagelser syns i texten. Visst omnämns också nyare och samtida danser, tex bostonvals, tango, foxtrot och jazz, samlingsbeteckningen på all den nya musiken och dansen från USA. Och visst, där finns hänvisningar till ett bröllop i Utanmyra 1940 och en dans i Bodarne 1941, på dessa hade Rehnberg säkert själv varit närvarande. När polska och hambo diskuteras kan man ana att han själv sett dem utföras, liksom när genomgången av danserna avslutas med kommentaren: "Med inslag av äldre danser är jazz numera givetvis förhärskande." (s 94) Men det är trots allt inte samtidsdokumentation Rehnberg är ute efter, det skulle bli tidens melodi först flera decennier senare. Med "beståndet av danser" menar Rehnberg inte alla de danser ungdomen på Sollerön ägnade sig åt, utan helt enkelt alla danser som förekommit på Sollerön i äldre tid. Det självklara målet var att skriva deras historia, att belägga deras ursprung och spridningsvägar. Följden av detta historicerande blir oundvikligen att de egna iakttagelserna ställs åt sidan, till förmån för vad de gamla skrifterna och sagesmännen kan berätta om äldre tider. Samtiden blir intressant endast som en väg att nå kunskap om det förflutna:

"En etnologisk fältundersökare rör sig på ett egenartat sätt ofta i två tidsskikt, dels sin egen tid och dels genom samtal med orsborna i olika äldre epoker. Med hjälp av arkivaliernas vittnesbörd når man ytterligare långt bortom det levande minnet. Det gäller sedan att sammanbinda detta med bestående rester i form av odlingar, vägar, gårdar och andra tysta bevis för arkivaliernas utsagor." (Rehnberg 1978: 15)

Detta skrev Rehnberg 1978, i en tillbakablick på sitt fältarbete i Gruddbo. För honom var det ännu självklart att vad folklivsforskning i grunden handlade om var kulturhistoria. En god forskare hade att till varje pris rädda så mycket som

möjligt av det äldsta förgängelsen. Men under 70-talet hade redan en ny generation kraftfullt börjat ifrågasätta självklarheten i detta ideal. De nya folklivsforskarna ville diskutera också andra slags frågor, som hade mer med samtidens problem att göra och därför kom de att ganska snart omdefiniera innebörden i termen 'fältarbete'. Granskar vi "En dalasockens danser" utifrån denna nya generations perspektiv kan vi bara beklaga att inte mer av det Rehnberg och alla hans kolleger själva såg och hörde gavs utrymme i deras texter. Idag är ju 1940-talet redan historia! Därför är de små anmärkningar i förbigående och liksom i marginalen som ändå finns med i artikeln desto mer värdefulla: tex om lekandet på gräsplanen på gården i Bodarne 1941; att man dansat kring granen i godtemplarlokalen, vilket då var en nymodighet; att hambo ibland dansades med nio steg istället för tre mellan omdansningarna; att den yngre generationen på Sollerön lärt den moderna valsen mellan de bägge världskrigen, "under inflytande av jazzdanser och tango." Spännande är också hänvisningarna alldeles i slutet av artikeln, till det helt nya slags dansliv som var på stark tillväxt över hela Sverige vid denna tid och som redan i samtiden kom att sammanfattas med "dansbaneeländet".⁸

Men även om man alltså kunde önskat att Rehnbergs egna ögon och öron lämnat större avtryck på texten, är den ändå värd att läsas noggrant också av 1990-talets folkmusik och folkdansintresserade. Ännu idag vet vi alldeles för lite om dansen i Sverige, såväl i historien som i vår egen samtid. En av anledningarna är faktiskt just den som Rehnberg framhåller i sin artikel. Trots att det nu gått femtiotalet år sedan den publicerades har det ännu bara undantagsvis "förekommit att någon forskare gjort sig mödan att framleta hela beståndet av en begränsad bygds danser."

Litteratur:

Frykman, Jonas 1988: Dansbaneeländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen. Stockholm: Natur och Kultur.

Klein, Ernst 1978: Om folkdans. Stockholm

Rehnberg, Mats 1939: Swedish folk dances. Picture books of the Nordiska museet and Skansen nr 9. Nordiska museet, Stockholm.

Rehnberg, Mats 1941: Finländskt och svenskt i folklig dans. Folkminnen och folktankar. Häfte 4:129-138

Rehnberg, Mats 1943: En dalasockens danser. Dalarnas hembygdsbok 1943:77-96

Rehnberg, Mats 1943: Folkdans i Sverige. Nordiska museets och Skansens bilderböcker, nr 10. Stockholm.

Rehnberg, Mats, 1943: Säckpipan i Sverige. Nordiska museet, Stockholm.

- Rehnberg, Mats 1965: Ljusen på gravarna och andra ljusseder. Nya traditioner under 1800-talet. Nordiska museets handlingar 61. Stockholm.
- Rehnberg, Mats 1966: Klackarna i taket. Om halling och jössehäradspolska. Nordiska museet, Stockholm.
- Rehnberg, Mats 1967: Vad skall vi göra med de blanka gevär. Femton kapitel ur soldaternas liv. Nordiska museet. Stockholm
- Rehnberg, Mats 1967: Blå välling - sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor. Nordiska museet. Stockholm.
- Rehnberg, Mats 1978: Litteratur om dans. I : Klein 1978
- Rehnberg, Mats 19xx: Nöjesliv: Musik, dans och barnlek. I: Ålems socken, 339-346
- Rehnberg Mats 1947: Från svärdsdans till menuett. I: Det glada Sverige I, s 133-182.
- Rehnberg, Mats 1977: En folklivsforskarens möte med ovansiljan för 40 år sedan. I: Från kulturdagarna i Bonäs hembygdsgård.
- Rehnberg, Mats 1947: 1700-talet dansar. I: Det glada Sverige II, s 834-876
- Ronström, Owe 1990a: Kring säckpipan i Sverige. I: Säckpipan i Norden. (Per-Ulf Allmo red.) Stockholm & Uppsala: Allwin. ss 145-152.
- Ronström, Owe 1990: "...fick av gumman i gården se en gammal spelpåse." Blåsa liv i en gammal tradition. Ett stycke nutidshistoria. I: Säckpipan i Norden. (Per-Ulf Allmo red.) Stockholm & Uppsala: Allwin. ss 159-170.

Referenser till Mats Rehnbergs artikel:

Arosenius

Erixon, Sigurd, 1929: Bröllopsstugor. I: Svenska kulturbilder. Första bandet, del 1 och 2. Stockholm. ss 239-256

Hammarstedt, Nils Edvard 1911: Kvarlevor av en frösritual (stabbdansen). Svenska Landsmål

Klein, Ernst 1978 (1937): Om polskedanser. I: Klein Ernst 1978: Om folkdans. Stockholm .

Larsson i By, Carl 1968 (1920): En Dala-sockens historia. Kulturhistorisk beskrivning av By i Folkarne härad Del 1.

Steffen, Richard 1898: Enstrofig nordisk folklyrik. Svenska landsmål. Svenska låtar

Wikman. K. Rob. V. 1936: Stabbdansen och med den besläktade folkliga upptåg. Budkavlen

¹Målningen utfördes 1985 av Mats Rehnbergs svåger Fibben Hald. Den indelte soldaten står för undersökningen om svenskt soldatliv (Vad ska vi göra med de blanka gevär, 1967), ljuset för avhandlingen "Ljusen på gravarna och andra ljusseder" (1965). "Blå välling - sur sill" handlar om svenska vällingklockor och vällingklocksramsor och kan även tjäna som symbol för Rehnbergs intresse för folklig diktning. De skarpvässade pennorna i en liten burk med blå mönster och den lilla gumman av trä hade så länge stått på Rehnbergs skrivbord att de kommit att symbolisera honom själv. Men pennorna kan också få tjäna som symbol för hans omfattande produktion av artiklar och böcker i skilda ämnen, från bordsböner och arbetarminnen till ramsor och visor.

²Grudbo på Sollerön. En byundersökning. Tillägnad Sigurd Erixon 26/3 1938. Gösta Berg & Sigfrid Svensson (red.) Nordiska museets handlingar 9. Stockholm 1938.

³Förmodligen syftar Rehnberg här på "Swedish folk dances", en bok som sammanställdes och gavs ut av Nordiska museet och Skansen 1939 i syfte att presentera svenska folkdanser i text och bild för muséets utländska besökare. 1943 gavs boken ut också på svenska.

⁴Denna expertis representerades framförallt av Tobias Norlind, dåvarande chef för Musikhistoriska muséet.

⁵Hur det gick till har Rehnberg själv redogjort för . (Rehnberg 1977). En utförligare redogörelse för tillkomsten av "Säckpipan i Sverige" finns i Ronström 1990a.

⁶Avhandlingen trycktes och gavs ut av Nordiska museet året efter.

⁷Den del av Rehnbergs skrifter som finns katalogiserad på Institutet för folklivsforskning omfattar 121 poster, från smärre artiklar och recensioner till uppsatser, essäer och böcker.

⁸Se Frykman 1988.